

Iryna SZEWCZENKO

*Studentka Wydziału Edytorstwa i Poligrafii
Politechnika Kijowska*

DIALOG KULTURY CHRZEŚCIJAŃSKIEJ I MUZUŁMAŃSKIEJ W UKRAIŃSKIEJ LITERATURZE BAROKOWEJ XVII–XVIII WIEKU. PRZYPADEK JOANNICJUSZA GALATOWSKIEGO

O baroku ukraińskim pisano stosunkowo niewiele nie tylko na gruncie polskiej humanistyki¹, lecz także w literaturoznawstwie ukraińskim², chociaż był to dość długi okres (trwał około 200 lat) i odegrał ważną rolę w formowaniu się społeczeństwa ukraińskiego³. W XVII–XVIII wieku barok przyczynił się do sekularyzacji Ukrainy i wywołał powszechną humanizację, rozpowszechnienie antropocentryzmu⁴. Poza tym na Ukrainie

---

¹ Zob. np.: R. Łużny, *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII–XVIII wieku*, Kraków 1966; W. Mokry, *Od Ilariona do Skoworody. Antologia poezji ukraińskiej XI–XVIII w.*, Kraków 1996.

² Zob. np.: Д. Чижевський, *Український літературний барок. Нариси*, Харків 2003; *Українське бароко*, керівник проекту Д. Наливайко, науковий та літературний редактор Л. Ушкалов, т. 1–2, Харків–Київ 2004; В. Соболев, *Українське бароко. Тексти і контексти*, Warszawa 2015.

³ O tej roli baroku pisze O. Szerbakowa: O. Шербакова, *Українське бароко в європейському контексті: особливості механізмів культурної комунікації*, «Українознавчий альманах» 2012, вип. 8.

⁴ O antropocentrycznej funkcji baroku zob. np. artykuł Wiry Dareńskiej: В. Даренська, *Українське бароко як світоглядний стиль*, «Українознавство» 2013, № 1.

nie było doby renesansu⁵. Niektóre cechy tej epoki objawiły się dopiero w dobie baroku⁶. Dlatego też czasami mówi się w odniesieniu do kultury ukraińskiej o dobie renesansu i baroku jako o jednym okresie, który najczęściej charakteryzowany jest za pomocą pojęć właściwych dla baroku⁷.

W czasach Związku Radzieckiego barok niemalże wykluczono z historii literatury – tak rosyjskiej, jak i ukraińskiej⁸. Z tego między innymi powodu barok ukraiński wciąż pozostaje najmniej zbadanym okresem, chociaż jego przejawy świadczą zarówno o wysokim poziomie rozwoju kulturalnego na terenach Ukrainy w początkach XVII wieku, jak też odzwierciedlają związki międzykulturowe, które, przełożone na współczesność, pomagają lepiej zrozumieć przyczyny niektórych aktualnych wydarzeń⁹. W kontekście baroku ukraińskiego mówi się o wzmocnieniu i rozwoju stałej komunikacji międzykulturowej na tym terenie¹⁰.

⁵ Na temat doby renesansu w kulturze ukraińskiej zob. I. Тюрменко, О. Горбула, *Культурологія: теорія та історія культури*, Київ 2004. Autorzy piszą, że renesans przenikał na teren ukraiński ze strony Polski, jednak Rosja starała się ten wpływ zatrzymać lub znieksztalcić.

⁶ Zob. С. Грачотті, *Спадок ренесансу в українському барокко*, Київ 1993.

⁷ Zob. О. Гнатюк, *До переоцінки літературного процесу XV–XVIII ст. (Огляд публікацій давньої української літератури)*, в: *Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст.*, ред. О. Мишанич, Київ 1993.

⁸ Wspomina o tym M. Kawecka pisząc, że radzieckie próby oddzielenia kultury ukraińskiej od zachodnioeuropejskiej doprowadziły do pomijania tej epoki w badaniach przez wzgląd na ograniczenia ideologiczne, światopoglądowe i polityczne (M. Kawecka, *Barok ukraiński w badaniach profesora Ryszarda Łuźnego*, „Roczniki Humanistyczne” 2013, t. 61, nr 7, s. 99-106). Przykładową publikacją prezentującą tego typu punkt widzenia jest np. *Энциклопедический словарь юного литературоведа*, Москва 1988 (hasło „Барокко”, s. 25-26). Akcentuje się tam „negatywne cechy” baroku, m.in. zawilgość stylu, odejście od rzeczywistości, nierozumienie problemów realnych, odstępianie od prawidłowych form literackich. Wśród pisarzy należących do baroku wymienia się, oprócz autorów włoskich, hiszpańskich i niemieckich, tylko Symeona Połoskiego.

⁹ Włoska slawistka G. Brogi Bercoff często wspomina o tym, że barok ukraiński jest dziś zapomniany i że należy go ponownie odzyskać i zbadać. Zob. Дж. Броджі Беркофф, *Чи існує канон українського літературного бароко*, «Український гуманітарний огляд» 2012, вип. 16–17.

¹⁰ Zob. m.in. artykuł poświęcony związkom międzykulturowym tej epoki: О. Косянчук, *Міжкультурні взаємозв'язки в епоху українського ренесансу та бароко*, доп. на конф. «Проблеми культурної ідентичності та культурний проект Європи», Острог 2012.

Pojęcie literatury barokowej na Ukrainie rozumiane jest przez ukraińskich badaczy w dwojaki sposób. Z jednej strony mówi się o literaturze pisanej po ukraińsku. Z drugiej strony funkcjonuje pojęcie literatury Ukrainy, do jakiej zalicza się również zamieszkujących tereny dzisiejszej Ukrainy autorów polskojęzycznych. Tego typu dwoistość pojęciowa obejmuje cały okres doby staropolskiej aż do oświecenia¹¹.

Barok w literaturze ukraińskiej znany jest ze swojej polemiki międzywyznaniowej i właśnie temu problemowi poświęcony jest niniejszy artykuł. Ta polemika najczęściej odnosi się do dialogu prawosławia z katolicyzmem oraz prawosławia z wyznaniem grekokatolickim, czasem też z judaizmem¹². Ciekawym do zbadania tematem jest polemika z islamem, chociaż, co trzeba podkreślić, nie zajmuje ona wiele miejsca na stronach literatury barokowej tworzonej na terenie Ukrainy.

Pomimo tego, że chrześcijaństwo i muzułmanstwo to formacje społeczno-religijne bardzo różniące się od siebie, od prawie 1 300 lat prowadzą one ze sobą dialog i polemikę. Andrzej Małkiewicz pisze, że od VIII wieku między chrześcijanami a muzułmanami

walk i konfliktów nie brakowało, ale o wiele większe znaczenie miał handel i wzajemne oddziaływanie kulturowe, niekiedy urzeczywistniane nawet w czasie konfliktów zbrojnych, bowiem obie strony podpatrywały swe sposoby wojowania i doskonaliły je pod wpływem przeciwnika¹³.

Literatura polemiczna (szczególnie ta wymierzona przeciwko islamowi) stała się jednym z narzędzi walki¹⁴. Barok ukraiński posiada

¹¹ Zob. R. Radyszewski, *Rokosański Parnas. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do końca XVIII wieku*, Kraków 1996.

¹² O polemice międzywyznaniowej ukraińskiego baroku zob. np.: Н. Парфенюк, *Полемічна література як публіцистичний жанр друкованого видання*, «Information Society» 2015. O gatunkach zob. artykuł: Ю. Ларін, *Жанрова диференціація полемічної прози раннього бароку*, «Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія» 2011, № 936.

¹³ A. Małkiewicz, *Chrześcijaństwo i muzułmanstwo w rozwoju dziejowym*, Kraków 2016, s. 141-142.

¹⁴ O literaturze polemicznej tego okresu pisali m.in.: J. Nosowski, *Polska literatura polemiczno-antyislamiczna XVI, XVII, XVIII w.*, Warszawa 1974; J. Tazbir, *Państwo bez stosów*, Warszawa 2010; M. Kosman, *Od reformacji do współczesności. W 80-lecie urodzin Profesora Janusza Tazbira*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 1, s. 236-254.

kilku autorów, których pisarstwo zawiera polemikę chrześcijańsko-muzułmańską, kwestię dialogu kulturowego i religijnego. W tym artykule chciałabym ograniczyć się do zaprezentowania pisarstwa Joannicjusza Galatowskiego¹⁵.

Galatowski został zapamiętany jako ukraiński kulturoznawca, pisarz, teolog i filozof XVII wieku, rektor Akademii Kijowsko-Mohylańskiej i archimandryta czernihowski. Był znany dobrze również jako prawosławny polemista¹⁶. Najczęściej jego nazwisko wspomina się przy okazji tematu skomplikowanych relacji między prawosławnymi a muzułmanami¹⁷. Utwór Galatowskiego, który najbardziej związany jest z islamem, nosi tytuł *Łąbędz z piórami swemi z darami Boskimi Chrystus prawowiernemu narodowi Chrześciańskiemu łąbedziowym piórem swej mądrości Boskiej wypisuje przyczyny, dla których długo trwa na świecie sekta machometañska*¹⁸. Jak słusznie zauważa ukraińska badaczka Switłana Suchariewa, utwór ten można uważać za traktat historyczny¹⁹, ponieważ autor bada w nim między

¹⁵ Spośród innych twórców barokowych należy wymienić choćby Łazarza Baranowicza. Autor ten nie potępiał tak silnie islamu jak Galatowski, ale wizerunek muzułmanów wykorzystywał w celu kreacji „postaci wspólnego wroga”, chcąc tym samym doprowadzić do konsolidacji słowiańskich chrześcijańskich narodów. Baranowicz dał jednak świadectwo międzykulturowego i międzywyznaniowego dialogu, który zabrzmiał silnie i bez wątpienia zostawił swój ślad w kulturze. W rozprawie pt. *Nowa miara starej wiary* wybrzmiewa twierdzenie, że solidarność między chrześcijańskimi krajami i narodami mogłaby pomóc zwyciężyć wspólne niebezpieczeństwo – Imperium Osmańskie. Nie ma tam nawiązań do islamu jako takiego, jego cech swoistych i szczegółów dotyczących muzułmanów. Baranowicz wykorzystuje islam w celu ukazania opozycji „swój-obcy”.

¹⁶ Zob. W. Shelina, *Joanicjusz Galatowski*, w: *Christian-Muslim Relations. A bibliographical history*, vol. 8, ed. D. Thomas, J. Chesworth, Leiden–Boston 2016, s. 794.

¹⁷ Zaznaczono o tym też w ukraińskiej encyklopedii religijnej, gdzie o Galatowskim wspomina się w kontekście ostrej polemiki z Żydami i muzułmanami. Zob.: hasło „polemiści” (ukr. „полемісти”) w: *Українська релігієзнавча енциклопедія*, <http://ure-online.info/encyclopedia/polemisty> [dostęp: 30.04.2017].

¹⁸ J. Galatowski, *Łąbędz z piórami swemi z darami boskimi Chrystusa*, Nowogród Siewierski 1679.

¹⁹ C. Сухарева, *Антитурецька польськомовна проза XVII ст.: український аспект*, «Київські полоністичні студії» 2016, t. XXVII, s. 158-159. Co ciekawe, ten traktat jest poświęcony hetmanowi lewobrzeżnej Ukrainy – Iwanowi Samojłowiczowi, przeciwnikowi Piotra Doroszenki, który zaprzysiągł wierność Moskwie, mając zamiar otrzymać władzę również nad Ukrainą prawobrzeżną.

innymi historię religii muzułmańskiej. Najczęściej jednak zwraca się uwagę na konteksty wyłącznie religijne i mówi, że utwór ten potępia islam, a jego autor twierdzi, że religia muzułmańska rozprzestrzenia się wyłącznie przez mocą i kusi ludzi prostotą, naiwnością i zezwoleniem na rozpustę²⁰.

Publikacja Galatowskiego nie jest jednak prostą krytyką Mahometan. Najpierw autor bada przyczyny rozpowszechnienia się islamu, zwycięstw wyznawców Allaha w wojnach, co daje dość ciekawą analizę zjawiska, chociaż nie pozbawioną uprzedzeń w stosunku do muzułmanów. Oprócz tego Galatowski wspomina porażki chrześcijan, których przyczyną miało być niedbalstwo, niestaranność, roztargnienie zarówno wyznawców religii Jezusa Chrystusa, jak również ich władców²¹.

Otóż Machometanie wiedźcie przyczyny dla których dopuszcza Bóg wam Poganom na wojnie chrześcijan zwyciężać y Miasta y Państwa Chrześcijańskie posadać. Pierwsza przyczyna jest Panów Chrześcijańskich wojna wnętrza y niezgoda, które nizgode y wnętrzną wojnę diabeł między nimi sieje. [...] Czwarta przyczyna dla której wy Machometanie na wojnie Chrześcijan zwyciężacie y Państwa Chrześcijańskie, że Chrześcijanie pod czas wojny niedbale postępują. (*Łabędź...*, s. 22).

Podejściem irracjonalnym w utworze Galatowskiego jest natomiast zarzucanie muzułmanom czarów i obiecywania Raju wszystkim, którzy zabijają chrześcijan (choć naprawdę obiecywano Raj tylko tym, którzy zginą za wiarę – co zresztą nie bardzo różni muzułman od chrześcijan).

Machomet powiada, że ci Machometanie wszyscy do nieba idą y w niebie mieszkają y na niebie żyć będą którzy na wojnie Chrześcijan zabijają albo zabici od Chrześcijan będą (*Łabędź...*, s. 26).

²⁰ O tym wspominają I. Sołomacha i I. Bogaczewska w kontekście opisu rozumienia prawdy i wierności przez Galatowskiego jako polemisty i chrześcijanina. Zob.: I. Соломаха, I. Богачевська, *Християнська антропология Іоанікія Галіатовського*, Чернігів 2008. Podobną sytuację obserwujemy też np. w *Alfurkanie tatarskim*. Zob. P. Czyżewski, *Alfurkan tatarski prawdziwy*, wyd. A. Konopacki, Białystok 2013.

²¹ Autor *Łabędzia* poucza czytelnika, jak pokonać muzułmanów. Jednocześnie Galatowski wzywa chrześcijan do zgody i wspólnych działań dla uwolnienia siebie i wyzwolenia Ziemi Świętej. Pokazuje 40 przykładów sprytnych posunięć w trakcie wojny zaczerpniętych ze Starego Testamentu, antyku i nowej literatury europejskiej (np. wspomina o koniu trojańskim, zdobyciu Chersonesu przez księcia Włodzimierza Wielkiego itp.).

Utwór ma kształt dialogu prowadzonego między jastrzębiem i łabędziem. Zgodnie z twierdzeniem samego Galatowskiego, łabędź jest symbolem Chrystusa, to niebiański ptak, którego pióra symbolizują umysł Boży, jego mądrość – naukę, a szlachetność – zbawienie świata. Jastrząb (nazywany w tekście sępem) natomiast występuje jako symbol świata muzułmańskiego, jest to piekielny ptak, którego skrzydła zbudowane są z podstępu, kłamstw i zdrady²².

Sęp. Mahometiański duch nieczysty, który się Mahometowi w osobie Sępa drapieżnego ptaka y gębą złotą okazywał y jego porywał y na ziemię rzucał i tlukł [...].

Łabędź. Chrześcijański Syn Boży; Przez ducha świętego wcielony Chrystus, Łabędziowym piórem odpisuje na to Prawda jest, że na świecie żadna sekta Chrześcijańnom Prawowiernym przeciwna y szkodliwa lat długo nie trwała... (*Łabędź...*, s. 1-2)

Łabędź w tradycji europejskiej rzeczywiście jest symbolem mądrości, piękna i nieśmiertelności poprzez zmartwychwstanie²³, co dość dobrze oddaje w swym traktacie Galatowski (rozumieć to można dosłownie, w odniesieniu do wydarzeń biblijnych, i symbolicznie, jako „odnowienie”, „odzyskanie ponowne” wolności narodu, swobody religijnej). Jeśli chodzi natomiast o jastrzębia, to w znaczeniu przywołanym przez Galatowskiego, jest on nosicielem cech negatywnych, podczas gdy ptak ten symbolizuje często także śmiałość, siłę, prędkość, mądrość a nawet sprawiedliwość²⁴. Ciekawym aspektem obrazu Galatowskiego jest także ukazanie symbolicznych ptaków w kategoriach płciowych. O ile łabędź tradycyjnie uważany jest za symbol połączenia dwóch płci, to jastrząb stanowi wyłącznie symbol męskości²⁵.

²² O znaczeniu tych symboli w tekstach Galatowskiego można przeczytać na przykład w serii wykładów o literaturze „Історія української літератури Х–XVIII віків” arcybiskupa Charkowskiego i Połtawskiego Igora Isiczenki. Publikacja dostępna na stronie internetowej: <http://www.bishop.kharkov.ua/kursi-lekcij> [dostęp: 15.04.2017].

²³ Zob. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2015, s. 206-208.

²⁴ Ibidem, s. 117-118.

²⁵ W. Kopaliński nazywa jastrzębia symbolem Ducha Świętego (W. Kopaliński, dz. cyt.). Symbol ten może mieć swe korzenie jeszcze w kulturze starożytnego Egiptu, gdzie pod postacią tego ptaka przedstawiano duszę umierającego, która odlatuje do nieba. W piśmie hierograficznym Bóg Nieba Chorus przedstawiany był właśnie jako jastrząb.

Drugą rozprawą Galatowskiego nasyconą motywami mużułmańskimi, jest książka pod tytułem *Alkoran Machometow, nauką heretycką y żydowską y pogańską napełniony* z 1683 roku²⁶. W tym traktacie Galatowski kwestionuje Boskie pochodzenie Mahometa, krytykuje przepisy moralne Koranu i oskarża islam, że ten nawołuje do wojen zaborczych²⁷. Książka również jest napisana w formie dialogu, co stanowi symboliczne potwierdzenie zwycięstwa w komunikacji, a nie poprzez monolog. Z drugiej strony fakt ten podkreśla również gotowość chrześcijan do bezpośredniej rozmowy.

W traktacie przywołuje autor legendy, zaświadczone o przemocy mahometan w stosunku do chrześcijan. W jednej z nich, zaczerpniętej z *Prologu*²⁸, mowa jest o mużułmaninie, który idąc na polowanie zobaczył chrześcijańskiego zakonnik, siedzącego na górze i czytającego. Mahometanin postanowił go zabić (aluzja do niesprawiedliwości, podstęp, okrucieństwa i barbarzyństwa mużułmanów), a kiedy podszedł do zakonnik, ten podniósł rękę i powiedział „Stój!”. Mużułmanin stał 2 dni i 2 noce, nie mogąc poruszyć się z miejsca.

Bóg Tobie, Machomecie, nie dał i nie kazał chrześcijan zabijać, bo w Prologu 4 dnia Septembra napisano, że jeden Machometanin szedł na górę Ojca Antoniego dla polowania, idąc zobaczył zakonnik siedzącego z księgi czytającego, do którego Machometanin poszedł, żeby go zabić, a gdy blisko przyszedł, zakonnik owy prostarszy rękę prawą mówił stań i stał Machometanin dwa dni i dwie noce na miejscu jednym i nie mógł nigdzie ruszyć... (*Alkoran...*, s. 17).

W tej legendzie można dopatrywać się połączenia klasycznego barokowego motywu drogi i człowieka idącego²⁹ (symbol poszukiwania Boga,

²⁶ J. Galatowski, *Alkoran Machometow, nauką heretycką y żydowską y pogańską napełniony, od Koheletha Chrystusowego rozproszony y zgladzony*, Czernichów 1683.

²⁷ S. Grodz, *Ioanicjusz Galatowski, Alkoran Machometow*, w: *Christian-Muslim Relations. A bibliographical history*, vol. 8 edited by D. Thomas and J. Chesworth, Leiden–Boston 2016, s. 801-806.

²⁸ Chodzi o zbiór opowieści o żywotach świętych, ułożony zwykle w formie kalendarza. Jest to prawosławna książka hagiograficzna. Po raz pierwszy była wydana w Rosji (najprawdopodobniej w Moskwie) na początku XVII w., miała około 8 wydań w XVII w. i jeszcze 9 w XVIII w. O tej książce zob. M. Сперанский, *История древней русской литературы*, Москва 1920.

²⁹ Zob. С. Сухарева, *Картина життя в польськомовній прозі Лазаря Барановича та письменників його кола*, „Path of Science” 2016, vol. 2, nr 12, s. 418-422.

światła i dobra) i religijnego motywu walki bez broni przedstawiciele różnych wyznań. Jest to opowieść o symbolicznej sile chrześcijaństwa i pragnieniu zwycięstwa nad wrogiem, w tym wypadku – muzułmaninem. Symboliczny jest również fakt, że bohaterowie legendy pozostają sam na sam. Siła chrześcijan, jak pokazuje pisarz, zawiera się w jednostce, w postawie ascetycznej. Muzułmanie natomiast są słabsi pojedynczo.

Kolejną rozprawą Galatowskiego, w której odnaleźć można tematykę islamską, jest *Mesjasz prawdziwy*. Traktat ten został napisany po ukraińsku w 1669 roku³⁰. Jego przekładu na język polski dokonano trzy lata później w 1672 roku³¹. Tradycyjnie tekst traktowany jest jako element polemiki chrześcijańsko-judaistycznej³², chociaż w dziele występują również motywy muzułmańskie. Rozprawa zbudowana została w formie dialogu między chrześcijaninem a Żydem, ale tekst częściowo nawiązuje do postaci historycznej – Szabetaja Cewiego, który pragnął poświęcić swoje życie ascezie. Pod wpływem otoczenia uwierzył on jednak, że może zostać Mesjaszem i udał się w wędrowkę po świecie. Droga „mesjasza” zakończyła się w Stambule, dokąd udał się on na spotkanie z sułtanem. Tam aresztowali go Turcy dając mu wybór: albo śmierć, albo przyjęcie islamu. „Mesjasz” dość łatwo zrzekł się swojej wiary i przeszedł na obrządek muzułmański, co wywołało głębokie rozczarowanie pośród Żydów, którzy starali się zniszczyć wszystkie pamiątki piśmiennicze mówiące o Szabetaju.

Między innymi o tym też mówi chrześcijanin:

Czy takiemiż bluźnierstwami z baśniami fałszywemi Prawdziwego Mesjasza powinien ja tobie pokazywać... (*Mesjasz...*, s. 321).

Autor chce przekonać swego oponenta, a zarazem i czytelników, w prawdziwości jedyne Mesjasza, Jezusa Chrystusa. W końcu wspomina

³⁰ И. Галатовский, *Месія правдивый*, Київ 1669.

³¹ J. Galatowski, *Mesjasz prawdziwy*, Kijów 1672.

³² Zob. Г. Наенко, *Полемический трактат Иоанникия Галатовского «Мессия правдивый» как научно-популярный текст XVII века*, «Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина», 2014, т. 7, № 1, с. 86-94. Autorka pisze, że był to jeden z pierwszych traktatów, w którym miało miejsce zmieszanie języka religijnego i świeckiego.

on słowa Mateusza Ewangelisty (przywołuję tu według zapisu Galatowskiego, ponieważ tekst ten różni się nieznacznie od zapisu współczesnego Piśma Świętego – wskazane momenty wzięto z Mt 16:6 i Mt 16:12):

Strzeżcie się kwasu pharyzyjskiego z sadducejskiego, [...] w ten czas zrozumieci, iż nie mówił, aby się strzeżli kwasu chlebowego, ale nauki pharyzejskiej i sadducejskiej... (*Mesjasz...*, s. 321).

Dla Galatowskiego ten krok oznacza połączenie antagonizmów. Tak samo mogli tam figurować również Machometanie. Wreszcie Żyd, którego Autor obdarzył wielkim rozumem, pyta: „Dlaczegoż to Bóg nie chce pokoju dać Chrześcijanom z różnemi wrogami ich karze” (*Mesjasz...*, s. 164).

Jest to ważnym połączeniem różnych przeszkód w rozwoju chrześcijańskiej wiary i rozpowszechnienia jej wpływu. Wrogowie oraz plagi są obrazem wspólnym przeciwników wiary chrześcijańskiej, przeciwko którym walczył Galatowski we wszystkich niemal swoich rozprawach teologicznych.

Podsumowując moje rozważania chciałabym dodać kilka uwag ogólnych. Otóż rozprawy Galatowskiego, w których autor ostro potępia wszystkie inne religie oprócz prawosławia, nie można traktować jako tekstów propagujących ekstremizm i wrogość. Natomiast można patrzeć na nie jako na utwory wyrażające pragnienie obrony i zachowania swojej wiary w czasie, kiedy okazała się ona zagrożona przez dwa inne wyznania – przez katolicyzm (pochodzący z Polski) i islam (pochodzący z Turcji).

Należy jeszcze przypomnieć, że od 1669 roku Galatowski był rektorem Akademii Kijowsko-Mohylańskiej³³, a to nakładało na niego różne obowiązki, razem z innymi wykładowcami był organizatorem walki przeciw ekspansji katolickiej i mużulmańskiej, wymagał rozpowszechnienia prawosławia, co w tych czasach oznaczało działalność patriotyczną i było tożsame z potwierdzeniem narodowej i religijnej jedności narodu ukraińskiego.

³³ Zob. З. Хижняк, В. Маньківський, *Історія Києво-Могилянської академії*, Київ 2003.

BIBLIOGRAFIA:

- Czyżewski P., *Alfurkan tatarski prawdziwy*, wyd. A. Konopacki, Białystok 2013.
- Galatowski J., *Alkoran Machometow, nauką heretycką y żydowską y pogańską napelniony, od Koheletha Chrystusowego rozproszony y zgładzony*, Czernichów 1683.
- Galatowski J., *Łabędź z piórami swemi z darami boskimi Chrystusa*, Nowogród Siewierski 1679.
- Galatowski J., *Mesjasz prawdziwy*, Kijów 1672.
- Grodź S., *Ioanicjusz Galatowski, Alkoran Machometow*, w: *Christian-Muslim Relations. A bibliographical history*, vol. 8 edited by D. Thomas and J. Chesworth, Leiden–Boston 2016.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 2015.
- Krzywy R., *Obraz Turcji i jej mieszkańców w „Poselstwie Wielkim” (1732) Franciszka Gościeckiego na tle staropolskiego dyskursu antytureckiego*, w: *Wschód muzułmański w literaturze polskiej. Idee i obrazy*, red. G. Czerwiński, A. Konopacki, Białystok 2016.
- Łuźny R., *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII–XVIII wieku*, Kraków 1966.
- Malkiewicz A., *Chrześcijanizm i muzułmanizm w rozwoju dziejowym*, Kraków 2016.
- Mokry W., *Od Ilariona do Skoworody. Antologia poezji ukraińskiej XI–XVIII w.*, Kraków 1996.
- Nosowski J., *Polska literatura polemiczno-antyislamiczna XVI, XVII, XVIII w.*, Warszawa 1974.
- Prolog*, Moskwa (?) 1642–1643.
- Topolska M., *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*, Wrocław 1984.
- Броджі Беркофф Дж., *Чи існує канон українського літературного бароко*, «Український гуманітарний огляд» 2012, вип. 16–17.
- Галатовский И., *Месіа правдивый*, Київ 1669.
- Даренська В., *Українське бароко як світоглядний стиль*, «Українознавство» 2013, № 1.
- Косянчук О., *Міжкультурні взаємозв'язки в епоху українського ренесансу та бароко*, доп. на конф. «Проблеми культурної ідентичності та культурний проєкт Європи», Острого 2012.
- Ларін Ю., *Жанрова диференціація полемічної прози раннього бароко*, «Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія» 2011, № 936.
- Наенко Г., *Полемический трактат Иоанникия Галатовского «Мессия правдивый» как научно-популярный текст XVII века*, «Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина» 2014, т. 7, № 1.
- Парфенюк Н., *Полемична література як публіцистичний жанр друкованого видання*, «Information Society» 2015.
- Энциклопедический словарь юного литературоведа*, Москва 1988.
- Соболь В., *Українське бароко. Тексти і контексти*, Warszawa 2015.
- Сперанский М., *История древней русской литературы*, Москва 1920.
- Сухарева С., *Антитурецька польськомовна проза XVII ст.: український аспект*, «Київські полоністичні студії» 2016, том XXVII.
- Сухарева С., *Картина життя в польськомовній прозі Лазаря Барановича та письменників його кола*, „Path of Science” 2016, vol. 2, nr 12.
- Тюрменко І., Горбула О., *Культурологія: теорія та історія культури*, Київ 2004.
- Хижняк З., Маньківський В., *Історія Києво-Могилянської академії*, Київ 2003.
- Чижевський Д., *Український літературний барок. Нариси*, Харків 2003.
- Щербакова О., *Українське бароко в європейському контексті: особливості механізмів культурної комунікації*, «Українознавчий альманах» 2012, вип. 8.

DIALOGUE OF CHRISTIAN AND MUSLIM CULTURES IN THE BAROQUE UKRAINIAN LITERATURE 17TH AND 18TH CENTURIES. CASUS OF IOANIKY GALATOVSKI

The article gives an analysis of several compositions of Ukrainian baroque literature which reveals the theme of intercultural dialogue (in this case, a dialogue between religions – Christianity and Islam). The subject of the study is communication, cultural and symbolic contexts of polemical treatises of I. Galatovski. In addition, there is a brief analysis of the historical period during which these works were created, as well as the possible motives of their writing.

Keywords: intercultural dialogue, the literature of the Baroque period, the controversy between religions, Christianity, Islam.

Słowa kluczowe: dialog międzykulturowy, literatura piękna, barok, polemika międzywyznaniowa, chrześcijaństwo, islam.